

מן העבודה במילון ההיסטורי

אלכסיי (אליהו) יודיצקי

טחורים שאינם עכברים

1. לפני כיוכל שנים במדור "מן העבודה במילון ההיסטורי" פרסם יחיאל קארה הערה קצרה שכותרתה "טחורים = עכברים"¹. במהלך העבודה במדור לספרות החדשה במפעל המילון ההיסטורי נזדמן לקארה בעיתון "המגיד" משנת 1857 המשפט הזה:

השוקים מלאים מכל דבר הנצרך אל אוכל נפש ב[ז]ול גדול מלבד צפרדעים חומטים חתולים וטחורים העולים לאלפים על שולחן הכינעזים אשר יאכלום למעדנים.

מן ההקשר ברור שהמילה טחורים מכוונת לאיזה מין בעל חיים, אך היא אינה מחוורת די הצורך. קארה הביא ראייה מן המקרא שבו השם טחורים מקביל לעכברים בכמה היקרויות, כגון "ועשיתם צלמי טחוריכם [עפליכם כתיב] וצלמי עכבריכם המשחיתם את הארץ" (שמ"א ו 5). הוא הזכיר פירושי כמה מן הראשונים בעניין, ולאחר מכן ציין על פי מילון הרכבי כי בידיש טכויר הוא "חולדה"². מן הראיות האלה הסיק המחבר כי "הטחורים העולים לאלפים על שולחן הכינעזים אינם אלא מיני עכברים". בעקבות פרסומו של קארה העיר אריה פאיאנס כדלהלן:³

ואולם "טכויר" בידיש לקוח מפולנית *tchôrż*. אמנם החולדה שייכת למשפחת העכברים, אך ה"טכויר" (בעברית של ימינו "בואש"⁴ ע"ש ריחו) שייך למשפחת הסמוריים. מסתבר אפוא יותר, שאותו כתב נתכון לבואשים, כדרך המשכילים באותו זמן, שהיו משאילים למלים עבריות ("טחורים") משמע של מלים לועזיות לפי דמיון הצליל ("טכויר"), כגון כלוב – club; מידה – mode, וכדומה ("פרטי כול" ו"חולי רע" עדיין מצויים בימינו).

1. ראו קארה, טחורים.
2. הרכבי, מילון, עמ' 240.
3. ראו פאיאנס, הערות.
4. כאן ולהלן מסתבר שהמילה בואש מכוונת לבעל חיים ששמו "חמוס מבאיש" (*Mustela putorius*) החי באירופה כפי שיתברר מן הדיון להלן, ואין הכוונה לבעל החיים המכונה בואש בפי רוכבי העברית דהיום, היינו *skunk*, המצוי באמריקה. הדמיון בשם העברי בין חמוס מבאיש לבואש נמצא כבר בתרגומו של מנדלי מוכר ספרים ל"תולדות הטבע"; החמוס האירופי נקרא אצלו חולד הבאש, ואילו הבואש האמריקאי נקרא אצלו חולד בואש אמעריקני.

אפשר שצדק פאיאנס שטכויך בידיש שאול מפולנית *tchörz*, ואכן אותו טכויך שייך למשפחת הסמוריים.⁵ אך שאר דבריו צריכים עיון ודיוק, ובכך יעסוק העיון שלהלן.

2. תחילה יש להבהיר כי ההנחה שהחולדה שייכת למשפחת העכברים היא אנכרוניזם. השם חולדה לציון בעל חיים מצוי במשנה ובמקורות הכתובים עברית שלאחר המשנה, אך זיהוי המדויק אינו מבורר, ורבים פירשו כי הכוונה לטורף קטן, כגון דָּלֶק או נמייה, וכך משמעות המילה ברוב המקורות עד העת החדשה.⁶ זיהוי החולדה כמין של עכבר גדול הוצע בידי ישראל אהרוני לפני כשמונים שנה, והזיהוי הזה התקבל על דעת החוקרים ועל דעת דוכרי העברית.⁷ אולם בימי כתיבת הכתבה שהובאה לעיל ובימי חיבור המילון המצוטט לעיל המילה חולדה ציינה טורף קטן ולא סוג של עכבר, וממילא הרכבי במילונו, שתרגם את המילה היידיש טכויך במילה העברית חולדה, צדק בתרגומו שהרי הוא טכויך הוא חולדה. ואין לך ראייה גדולה מן התרגום האנגלי המובא במילון הרכבי: *polecat*, היינו 'חמוס'.⁸

3. עתה נבדוק את דברי פאיאנס כי "אותו כתב נתכון לכוואשים, כדרך המשכילים באותו זמן, שהיו משאילים למלים עבריות ('טחורים') משמע של מלים לועזיות לפי דמיון הצליל ('טכויך')". כפי שנראה להלן צדק פאיאנס כי הכוונה לחמוס מבאיש, אך מקור השאילה אינו במשכילים אלא ברבנים שקדמו להם.

נראה שהראשון שהשתמש במילה הזאת לציון יונק קטן הוא הרב יואל סירקיס, מחבר הספר "בית חדש", בשאלות ותשובות שלו.⁹ לענייננו חשובה השאלה ה־10 בשו"ת "בית חדש החדשות".¹¹ כתוב שם כך:

בשנת שפ"ג אירע מעשה בקראקא שהי'ו'ן בדיר של עצי'ן] ג' אווזות וד' בר אווזות בכלוב ועוד הלכו ובאו בדיר שני אווזות וד' בר אווזות למחר מצא הד' בר אווזות כולן קטועי ראש ונודע שזה עשה הברדלס שקורי'ן טחורי'ן שכך הוא מצוי טובא בעיר קראקא.

5. חמוס מבאיש הנזכר בהערה הקודמת שייך למשפחת הסמוריים.
6. ראו טלשיר, שמות חיים, עמ' 102–103.
7. ראו שם, עמ' 95.
8. ראו הרכבי, מילון, עמ' 240. המילה *polecat* משמשת כאנגלית לציון כמה ממיני משפחת הסמוריים, ובדרך כלל לציון מיני חמוסים, כגון חמוס מבאיש. עוד הביא הרכבי באותו הערך את התרגום "תלא אילן", וכבר הציע יוסף שיינהק את הזיהוי של תלא אילן המוזכר בתלמוד הבבלי (שבת כח ע"א) כ"פרעטכע", היינו חמוס בית, *ferret*; ראו שיינהק, תולדות הארץ, עמ' נא (בהערה מו הנמשכת מן העמוד הקודם).
9. המקור הזה נזכר אצל ריישר, שערי ירושלים, דף כ ע"ב.
10. כלומר השאלה שמספרה 20.
11. ראו סירקיס, בית חדש החדשות, דף ט ע"א. עוד פעם אחת נזכר בעל חיים זה בשו"ת בית חדש הישנות, תשובה קמו. אף שם מדובר בדריסת העופות, וכתוב שם: "ואומרים העולם שהדבר מצוי על ידי ברדלס שבבתים שקורי'ן טחורושי"; ראו סירקיס, בית חדש הישנות, דף סו ע"ב.

סירקיס תיאר מעשה שאירע בעיר קרקוב בשנת שפ"ג, היינו 1623, וכמשיח לפי תומו העיד שיש בעל חיים ששמו ברדלס שקוראים לו טחוריש בלשון המקום. מסתבר שהמחבר השתמש בשם ברדלס כי כך למד מן המקורות, כגון משנה, תלמוד והראשונים. בטיבו של אותו ברדלס דנו הראשונים והאחרונים, ונחלקו בזיהויו, והציעו זיהויים שונים. רש"י הוסיף את הגלוסה "פוטייש", היינו בואש,¹² רמב"ם פירש שהוא צבוע, והתוספות ביארו שהוא "מין נחש". וכבר הציעו התוספות כי היו שני מיני ברדלסים.¹³

מחבר "בית חדש" השתמש אפוא בזיהוי שהביא רש"י וכינה בשם ברדלס את החמוס המבאיש, וכדי להבהיר את דבריו הוסיף את הגלוסה "טחוריש". לפי המסופר המעשה היה בקרקוב, ואכן הגלוסה "טחוריש" מתאימה דווקא לצורה הפולנית *tchórz* [txoř],¹⁴ שמשמעה 'חמוס מבאיש' (*Mustela putorius*), ובעברית נוספה תנועת עזר כדי לפרק את צרור העיצורים שבסוף המילה.¹⁵ לעומת זאת בלשונות סלוויות אחרות אין צרור עיצורים בסוף המילה המקבילה ל-*tchórz* הפולני, כגון *tchor* בסלובקית וביילורוסית, *tor* בסרבית, *chor* ברוסית¹⁶ וכיו"ב.

4. דברי סירקיס צוטטו בידי ר' יוסף תאומים בחיבורו "פרי מגדים" שיצא לאור בסוף המאה השמונה עשרה,¹⁷ ובמאה התשע עשרה נפוצה בספרי השו"ת המילה טחור לציון חמוס מבאיש. אפשר להזכיר למשל "שהלך ברדלס שקורין טחור" ב"טוב טעם ודעת" לר' שלמה קלוגר,¹⁸ "ע"י ברדלס שקורין טחור" ב"בינת יששכר" לר'

12. ראו קטן, אוצר, עמ' 54. קטן תרגם "בואש", אך לפי הגלוסה הצרפתית כוונתו לחמוס מבאיש.
13. ראו תוספות בתלמוד בבלי, סנהדרין טו ע"ב, ד"ה והברדלס; וכך הסיק ריישר, שערי ירושלים, דף כ ע"ב, וראו שם ההפניות והדיון. בעת החדשה מבוכת הברדלסים ושמותיהם נפתרה זה מכבר כאשר זאב בן-חיים העמיד על הגרסה "מנדריס" בתלמוד הירושלמי והראה שהמילה ברדלס במשמעות 'טורף ממשפחת הסמוריים' מקורה בשיבוש או בגלגול פונטי של מנדריס. רוצה לומר, יש במקורותינו ברדלס שהוא טורף גדול ויש ברדלס, היינו מנדריס, שהוא טורף קטן ממשפחת הסמוריים; ראו בן-חיים, ערכי מילים.
14. ההגה /ç/ בסוף תיבה נהגה מעין /rʃ/; ראו שטיבר, פונולוגיה, עמ' 109.
15. הוא הדין לכתיב טחורוש הנוכר לעיל בהערה 11. הייצוג של הדיגרף *ch*, הנהגה כ־*x* חיכית, באות ח"ת ראוי לעיון, שמא התיבה המקראית טחורים הייתה הסיבה לכך, שהרי ברגיל ההגה הזו במילים השאלות מן הלשונות הסלוויות מיוצג בידיש באות כ"ף, כגון כְּאֶלְאֶדְעִין (холодец) 'תבשיל קר', כְּאֶלְאֶט (халат) 'חלוק' ועוד הרבה כיוצא באלה. במילון הרכבי כמעט כל התיבות המתחילות בחי"ת עבריות הן במקורן; ראו הרכבי, מילון, עמ' 224–232. המילה היחידה השאלה מלשון סלווית שבה *ch* כתובה בחי"ת היא חם ונגזרותיה שיש לה גם הכתיב כאם (וראו הרכבי שם, עמ' 258 הערה א באשר לכתיבים חם וכאם). ומסתבר שהכתיב חם מקורו בקישור בין *cham* הסלווי לשם חם המקראי שהיה מכני נח.
16. ברוסית המודרנית רגילה צורת ההקטנה *choryok* (xopek).
17. ראו שפתי דעת על שולחן ערוך, הלכות טרפות, סימן נז ס"ק טז. אף ציטוט זה נזכר אצל ריישר, שערי ירושלים, דף כ ע"ב.
18. ראו קלוגר, טוב טעם ודעת, דף מד ע"ב, תשובה רכא.

יששכר דוב קאהן,¹⁹ "ברדלס שהיא טחור" ב"לבושי מרדכי" לר' מרדכי יהודה לייב וינקלר²⁰ ועוד כיוצא באלה. המילה **טחור** אפוא מופיעה בשו"תים הללו כמילה מבארת למילה ברדלס על דרך המובא בשו"ת בית חדש. לא התברר לי אם הצורה **טחור** נוצרה כגזירה לאחור מן **טחוריש**²¹ או שמא זהו שימוש בצורה המקומית של השפות הסלוויות או של היידיש.

5. הואיל ונכנסה הצורה **טחור** ללשון העברית הכתובה, עלתה והופיעה צורת הריבוי העברית **טחורים** לציון בעלי חיים קטנים בעיתונות העברית של המאה התשע עשרה, וכבר הובא בפתיחת עיון זה הציטוט מעיתון המגיד המכיל את הצורה. כן בעיתון הצפירה משנת 1874 בתיאור האזור הארקטי של איי שפיצברגן ונוכחיה זמליה נאמר:²²

שלשה מיני כלבי הים [...] ארנבת השלג, טחורים ועכברים וחמשה מיני וואלפישע, דג הלבן ועוד כהנה.

ובעיתון המגיד משנת 1901 כתוב:²³

אז, בשנות קדם [...] כל עכבר, כל עטלף, כל טחור, כל שקץ, כל שרץ היה "אליל"; להם השתחוו, להם הקריבו קרבנותיהם.

עינינו הרואות אפוא שבעברית של סוף המאה התשע עשרה שימשה המילה **טחור** לציון בעל חיים קטן שאינו עכבר, שהרי לצד הטחור נזכר העכבר, ועל פי היידיש מסתבר שמשמע המילה **טחור** הוא 'חמוס מבאיש'.²⁴

6. להבהרת הדברים יש לעיין בפולמוס שהתעורר בתקופה ההיא באשר למילה **עפולים** והתגלגל אף למילה **טחורים**. דוד פרישמן בכיקורתו בכתב העת אסיף כתב כך:²⁵

וזה בשפלה ישפל וגם בצאתו למלחמה לא ידע בלתי אם את ד' אמותיו ואת העכברים והעפולים בחורים ובסדקין אשר הוא צד.

19. ראו קאהן, כינת יששכר, יורה דעה, סימן יד, עמ' נה.

20. ראו וינקלר, לבושי מרדכי, יורה דעה קמא, סימן לה, עמ' לט.

21. על דרך בער-בעריש; ראו ויינרייך, דקדוק יידיש, עמ' 654-655.

22. ראו הצפירה 23 (שנה א), ח' בטבת תרל"ה (16 בדצמבר 1874), עמ' 183.

23. ראו המגיד מג (שנה י), כ"ד בכסלו תרס"ב (5 בדצמבר 1901), עמ' 484.

24. מעניין שראשוני המתרגמים של ספרות הזואולוגיה לעברית נמנעו מלהשתמש במילה **טחור** לציון החמוס המבאיש. יוסף שיינהק קבע לו את השם "חולד הצחן" (שיינהק, תולדות הארץ, עמ' מד), ואילו שלום אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים) כינה אותו חולד הבואש (אברמוביץ, תולדות הטבע, עמ' 132).

25. ראו פרישמן, מליץ, עמ' 470.

מזן ההקשר ברור שעפולים היא מילה בעלת משמעות מחודשת הנרדפת לעכברים. המו"ל של העיתון המליץ המכונה ארז²⁶ ביקר על כך את פרישמן וכתב:²⁷

מעולם לא שמענו כי יאהבו חתולים לצוד עפולים (בכתיב או טחורים בקרי), ולפלא כי לא הטריח עצמו המבקר לדרוש מעל אוצה"ש לב"ז [=אוצר השלם לכן זאב] [...] הן שם נאמר בפירוש "עפולים" שם מכה בתחתוניות [...] והקרי "בטחרים" ואמרו שהוא כינוי למקום מכוסה [...] [והמבקר] יאהב בטובו להראות לנו באיזה ספר מצא "עפולים" מין שרץ.

בתשובה לארז כתב פרישמן בעיתון הצפירה מאמר קצר שכותרתו "לענות 'משכיל'":²⁸

בהמליץ [...] שואל ה'אדון] ארז מעמי להראות לו בטובי באיזה ספר מצאתי "עפולים" מין שרץ, וכן הוא אומר שם עלי כי לא הטריח עצמו המבקר לדרוש מעל אוצה"ש לב"ז ומעל יתר הספרים הנסמנים שם, ולכן הנני לפקודתו. – המבקר השואל לא הטריח עצמו לדרוש מעל כה"ק [=כתיב הקודש] אשר שם נאמר בפרוש: ויך אותם בעפולים את אשרוד ואת גבוליה (ש"א ה' ו'), צלמי עפולכם וצלמי עכבריכם המשחיתים את הארץ (שם ו' ה'), והרי א"א [=אי אפשר] הוא כי מכה בתחתוניות ובועה וטנרי ומחלת הטבעת יהיו נקראים בשם משחיתים את הארץ ועליהם יסופר כי השמו את גבולות אשרוד, והלא יותר מתקבל הענין על הלב באמרנו כי העכברים והעפולים מכת מדינה הם, והם השרצים הנודעים בשם "הנמלים הלבנים" אשר יעלו בארצות הקדם כפעם בפעם להיות משחיתים את הארץ. – המבקר לא הטריח עצמו לדרוש היטב מעל אוצה"ש לב"ז (ולעיני מונחת הוצאת מיכל וואלף בלבוב) ששם נאמר בפרוש: "וי"מ [=ויש מפרשים] שם חיה רעה נושכת",²⁹ ולא עוד אלא שבא המבקר ואומר כי אני לא דרשתי מעל הספר. המבקר לא הטריח עצמו לדרוש מעל פירושי המצודות, ששם נאמר בפרוש: "עפולים וגו'. והקרי בטחורים והוא שם שרץ מה והיו דומים להם" (מצודת ציון ה' ו'). – כמו כן לא הטריח עצמו המבקר לדרוש מעל יתר הספרים האומרים "בפרוש" כי העפולים מין שרץ הם, ואני לכשעצמי אירא לציין את כל הספרים ההם לבלי יאמרו הבריות כי חליתי במחלת הבקיאיות להקיא אותה בכל עת ובכל שעה.

26. הוא אלכסנדר הלוי צדרכובים ששם משפחתו צדרכובים משמעו 'ארז' בגרמנית.

27. ראו המליץ 74 (שנה כה), ה' בחשון תרמ"ו (7 [19] באוקטובר 1885), עמ' 1203 בהערה.

28. ראו הצפירה 41 (שנה יב), כ"ה בחשון תרמ"ו (22 באוקטובר 3 בנובמבר 1885), עמ' 335.

29. לציטוטו של פרישמן ראו בן-זאב, אוצר, עמ' 389. כדאי לציין שהמילים "שם חיה רעה נושכת" הם פירוש ר"א אבן עזרא לתיבה עֲכָשׁוּב בתהלים קמ 4.

לדברי ההתנצחות האלה פורסמה תגובה של אב"א מפינסק במדור "בינת המקרא" של המליץ במאמר שכותרתו המליצית היא "על מחלת 'לענות משכיל'":³⁰

בהצפירה [...] הצטדק ה'אדון] דוד פרישמאן על מה שהעיר עליו הארז במילת "עפולים" [...] אי לזאת ארהיב עוז בנפשי להראות להתגאה הלזה כי שגה ברואה, וכי גם ראיתו מהמצודות לא נאמנה היא, בשגם המצודות לא אמר בפירוש על "עפולים" שהם מיני שרצים, כ"א [=כי אם] על הקרי "טחורים" אמר שהם מיני שרצים, וכן כונתו "מכת העפולים דומה למין שרץ הנקרא טחור", וכן גם דעת רש"י ז"ל בפירוש [על הפסוק הנ"ל, ובמס'כת] מגילה כ"ה ע"ב.

ואחרי הלך גם המבאר אשר לרוב הוא הולך בשיטת רש"י ז"ל, וכן גם דעת הערוך (ערך דביון) "עפולים משמע נקבים" [...] וגם החכם ב"ז [=בן זאב] בשרשיו שרש "עפל" לא הביא שום דעה אחרת כ"א "שהוא כנוי למקום מכוסה", ובשרש "טחור" פי' [רש] "שם חולי בפי הטבעת" ומסוף דברי הח' [כס] ב"ז נראה כי אין להחליט שום הוראה במלת "טחור" בלתי ההוראה הנזכרת, באמרו: "ומה שנמצא שנעשו דמות טחורים? המה דמות האבעבעות".

ולאחר הדברים האלה הוסיף המוציא לאור ארז דיון ארוך ומפורט מאוד בעניין כדי לסתור את דברי פרישמן, והזכיר שמונה עשר מקורות מן הקדומים עד המאוחרים שמהם ברור שהמילה עפולים משמעה מחלת פי הטבעת. לאחר מכן הוא הכביר במילים כדי להוכיח שטעה פרישמן בפירושו ולפיכך אין להשתמש במילה עפולים במשמעות "שרץ קטן".³¹

7. הפולמוס הזה נזכר באיגרתו של פרישמן ליהודה לייב גורדון, וכך כתוב בה:³²

בהערה שם ישאל מעמי להראות לו בטובי באיזה ספר מצאתי 'עפולים' מן שרץ, ואני לו ידעתי כי יקבל ממני מאמר בן שנים שלשה פסוקים כי עתה עניתי: באוצה"ש של ב"ז ולעטטעריס, אשר הוא בעצמו מציין שם, שם נמצא בפירוש את הדברים, "וי"מ שם חיה רעה נושכת", וכלי"ס [=ובלי ספק] לא היה לנגד עיניו אוצה"ש הוצאת שולבוים; כמו כן נמצא בפירוש במצורת ציון ש"א ה' ו': "עפולים וגו' והקרי בטחורים והוא שם שרץ מה" ועוד.

גורדון השיב לפרישמן כדלהלן:³³

קראתי את תשובתך לצ"ב [=לצדרבוים] בהצפירה ולדעתי למותר היא כי

30. ראו המליץ 89 (שנה כה), ג' בטבת תרמ"ו (29 בנובמבר 11 בדצמבר 1885), עמ' 1451.
31. אין כאן מקום לצטט בארוכה את דברי התוכחה החריפים של ארז, והחפץ להרחיב יעניין במקור.
32. ראו אלקושי, עשרים איגרות, עמ' 45.
33. ראו גורדון, איגרות, איגרת 297, עמ' 143. האיגרת נכתבה ב"ערב שבת קודש" פרשת תולדות תרמ"ו, היינו כ"ח במרחשוון תרמ"ו, 6 בנובמבר 1885.

עיקר הסכסוך איננו פירוש המלה טחורים. ואגב אעירך כי בארצנו יקראו היהודים עד היום את החיה "אילטיז"³⁴ Хорька³⁵ בשם "טחורים" (וכמדומה לי שיש בזה סמך בתלמוד ולא אזכור לפי שעה המקום, וצ"ע [=וצריך עיון] בצאָאָלאָגיע דעס תלמוד'ס ללעוויזאָהן).

אם כן גורדון מעיד שהמילה טחורים, וכמסתבר אף המילה טחור ביחיד, שימשה בפני היהודים באימפריה הרוסית ככינוי לחמוס מבאיש שהיה (ועודנו) נפוץ למדי שם. לפיכך השימוש בטחורים ככינוי לחמוס המבאיש בעיתונות העברית שיצאה לאור באימפריה הרוסית בסוף המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים אין בו המצאה או חידוש או שימוש מלאכותי, אלא הוא משקף את הלשון המדוברת אז בתחום המושב.³⁶

8. אולם אין הדברים פשוטים כפי שהוצגו, מפני שיהודים בני אורייך ידעו בוודאי את הכתוב בספר שמואל והקרבה והקשר בין טחורים לעכברים היו מוכרים להם, וכבר הובאו לעיל דברי פרישמן שבפירוש מצודת ציון כתוב "הקרי בטחורים והוא שם שרץ מה והיו דומים להם". נדמה שכעין קישור בין העכברים לטחורים נמצא במילונו העברי-רוסי של ג'און (אריה רב) מנדלשטאם שיצא לאור ב-1859. בערך

34. כך שמו של החמוס המבאיש בגרמנית, Iltis, ונראה שגורדון משתמש בו כמעין שם מדעי של בעל החיים.

35. הצורה הרוסית בנטיית הנושא היא Хорек, ואילו Хорька היא הצורה בנטיית מושא ישיר. אך לפי ההקשר השם הזה נמצא בנטיית המושר הישיר, "יקראו את החיה אילטיז", לכן ברצף הכתיבה מסתבר שגורדון השתמש בצורה הצפויה לפי ההקשר, ואולי למעשה הוא ניסח (כנראה במחשבתו) את המכתב ברוסית ותרגם אותו לעברית.

36. ראו גורדון, איגרות, איגרת 297, עמ' 143. כאמור לעיל בהערה 33 האיגרת נכתבה בנוכחם 1885, כאשר גורדון גר בסנקט פטרבורג. אולם מסתבר שהוא מעיד אף על לשון היהודים בליטא, כגון וילנה, פוניבז' ועוד, שבה הוא התגורר לפני שעבר לסנקט פטרבורג. עם זאת כדאי להביא את דברי י"ל פרץ בחיבורו "הציץ ונפגע". בתחילת הפרק "קרוש השם" שאל הגיבור הראשי את אביו מהו ברדלס. השיב לו אביו:

ברדלס [...] הוא חיה גדולה ונוראה ונמצאת בין הרי חשך; תמונתה כחמור ועל גבה מראשה עד זנבה יש לה שערות זקופות וארכן כחצי אמה, והן קשות כשערות החזיר וחדות כחניתות. היא נזכרת במשנה ובגמרא. בערבית, אומר הרמב"ם, שמה אלצבע והפריי-מגדים מפרש בלשון "יודיש דייטש" – "טחור", ויש לה דריסה כמו חולדה. הטבע של חית הברדלס כך הוא: כשהיא רואה אדם אינו הורגתו, רק עומדת לפניו על שתי רגליים ובשתי ידיים תתופף על בטנה ותשמיע בזה קול גדול כמו תוף ממש, ותכשכש בזנבה ותרקד לפניו (פרץ, כתבים, עמ' 20).

מדברי הבאי וגוומה אלה נראה שהילד לא ידע מהו ברדלס ולא מהו טחור, כי אילו ידע לא היה מאמין לדברי אביו. לכן נראה שהיהודים שאינם משכילים בני זמנו של פרץ לא ידעו בילדותם מהו ברדלס בעברית ולא מהו טחור בידיש. אומנם ספק אם אפשר ללמוד מן הכתוב שגם המבוגרים לא ידעו מהו טחור, כי ייתכן שפרץ ביקש בסיפורו לתאר את בורות היהודים שאינם משכילים.

עכבר הוא כתב: "משום שהשרירים (мускулы) קרויים כך בשל דמיונם לעכבר קטן ורך, musculus, mus; אף בעברית יש לבאר את המחלה טחורים או עפולים, שגרמה לפלשתים להקריב עכברי זהב, דווקא כסבל שרירים שונים".³⁷ לאור זאת יש להבין את פירושו של יהושע שטיינברג במילונו "משפט האורים":³⁸

בלשון חכמים שאחרי המקרא נקראו בשם עכברים גם עורקי החי המצומדים בין עצמותיו להניע אבריו בהמתחם ובהתקצרם Muskeln, мышцы, מן mus, Maus, мышь, עכבר השורץ על הארץ. חלי הערקים (העכברים) והאבעבועות בפי הטבעת (Hamoroiden) נקראו במקרא טחור, שגם הוא עקר ענינו מין עכבר, בסלויית тхорь. ומזה כארנו מה שעשו הפלשתים להרפא ממחלת הטחורים (העורקים, העכברים) בחמשת ערי ממלכתם חמשת עכברי זהב לכפר בתרומתם זאת את פני אלהינו.

נראה אפוא שהיו כותבי עברית שבתפיסתם נתערבו ונתערבבו הטחור (החמוס) והטחורים המקראיים ושניהם נהיו למין עכבר.³⁹

9. עוד יש להזכיר את הנוסח הראשון של "האבות והבנים" מאת ש"י אברמוביץ (מנדלי מוכר ספרים). בעמ' 61 של הנוסח הראשון⁴⁰ מובא שיר ילדים "יכרכר הפרעש" שכביכול נכתב בידי נחום הקמחי, אחד מגיבורי הרומן המנסה את כוחו במלאכת השירה. וכך תחילתו:

סְחֹר סְחֹר יְסְחֹר
הַסְחֹר בְּחֹר,
צְפֹר הַצְפִּירָה וְתַצְפֹּר
הַדְרֹר וְהַשֹּׁר

37. מנדלשטאם, מילון, ב, עמ' 66 (התרגום שלי).

38. שטיינברג, משפט האורים, עמ' 620. וראו מעין הרברים האלה אצל רוזנברג, אוצר השמות, עמ' 367.

39. בהערה ששמה "חקר מלים" מאת נפתלי הערץ באיאסקי שנתפרסמה ב־1903 כתוב כך (המליץ 101 [שנה מד], כ' באייר תרס"ג [4] 17) במאי 1903, עמ' 4):

טחור, שם עצם זכר, מין עכבר גדול Крыса (грызунь) = חולדה (מכרסם), משרש "טחר", אשר הוראתו: דקר, נקר, נקב חור, כרסם, דומה במקצת לשרש "נחר", אשר במשנה (חולין פרק ה). טחורים – א) מין עכברים גדולים (Крысы, грызуны), ב) מחלת העכברים (Чума = דָּבָר). גם בימים מקדם היה ידוע, כי המחלה הזאת תתרחב ותתפשט על ידי טחורים ועכברים [...] ע"פ זה יובנו הכתובים: "וישתרו להם טחורים" (שמואל א ה ט), "ועשיתם צלמי טחורכם וצלמי עכבריכם המשחיתים את הארץ" (שם ו ה). בכתוב הראשון הוראת המילה "טחורים" היא "מחלת העכברים" (Чума, ראטטענקראנקהייט) ובכתוב השני הוראתה "עכברים גדולים" (крысы, ראטטען).

40. ראו אברמוביץ, האבות והבנים. בנוסח האחרון של הרומן השיר הושמט, ובכלל הועלמה דמותו של נחום הקמחי. על הסיבות לכך ראו צבן, ונפשו, עמ' 161.

אי אפשר לדעת לאיזה בעל חיים התכוון מנדלי במילה **טחור**, אך נראה מתוך ההקשר **שטחור** הוא בעל חיים קטן החי בחורי הבית ובמחילות האדמה. מסתבר שהמילה הייתה טבעית דייה בלשון היהודים דאז ודהתם כרי שהמחבר ייאלב אותה בשיר ילדים. אומנם ברור למדי כי שיר זה מלבד היותו שיר ילדים הוא שיר אירוני המגחיק את כתיבתו של נחום הקמחי ושל סופרי ההשכלה בכלל.⁴¹ לכן נראה שהבחירה במילים "הטחור בחור" איננה מקרית, שהרי יש בהן גם האליטרציה או המצלול כיאה לשיר ילדים, וגם רמז עבה למשמעות הגסה של הציורף "הטחור בחור" כפשוטו במנותק מן ההקשר.⁴² ואולי בדו־משמעות כזאת יש לתלות את הימנעותו של אברמוביץ מלהשתמש במילה **טחור** לכינוי העברי של החמוס המבאיש ב"תולדות הטבע", ולכן בחר לכנותו "חולד הבואש".⁴³

10. לאור הדברים האלה מתברר שהמילה **טחור** לציון החמוס המבאיש בעברית הופיעה תחילה כגלוסה ל**ברדלס** במאה השבע עשרה, והשימוש בה הלך והתרחב במאה התשע עשרה. בתוך כך היא נותקה מן הצימוד ל**ברדלס** והופיעה כמילה עצמאית בעיתונות העברית ובמקורות שונים אף בצורת הרבים **טחורים** באותה המשמעות. נראה שבעקבות זאת ובהשפעת הכתוב במקרא זיהו כותבי העברית את **הטחור** וה**טחורים** עם העכברים. לאחר תחיית העברית בארץ ישראל המילה **טחור** במשמעויות האלה נעלמה כלא הייתה.

קיצורים

אברמוביץ, האבות והבנים = ש"י אברמוביץ, האבות והבנים: ספור־אֶהֱבִים, אודסה תרכ"ח

אברמוביץ, תולדות הטבע = ה"א לענץ, ספר תולדות הטבע, חברת ראשונה: בעלי חיים הינקים, תרגם ש"י אברמוביץ, ליפסיה (לייפציג) תרכ"ב

אלקושי, עשרים איגרות = ג' אלקושי, "עשרים איגרות של דויד פרישמאן ליל"ג",

בחינות בבקורת הספרות ח (תשט"ו), עמ' 31–51

בן־זאב, אוצר = י"ל בן־זאב, אוצר השרשים כולל שרשי הלשון העברית, עם תיקונים

של מ' לעטעריס ותוספות של מ' וולף, חלק ראשון: מעברית לאשכנזית, לבוב תר"ם

בן־חיים, ערכי מילים = ז' בן־חיים, "ערכי מילים", עת האסף א: מילון ומילונאות,

ירושלים תש"ף, עמ' 82–84 (=ספר שמואל ייבין, בעריכת ש' אברמסקי ואחרים,

ירושלים תש"ל, עמ' 432–435)

41. אפשר שבכתיבת נחום הקמחי מדמה מנדלי את כתיבתו שלו ומתייחס אליה באירוניה והומור; ראו שם, עמ' 163–165; קלזנר, היסטוריה, עמ' 423–425.

42. יחיל צבן לא עמד על דו־משמעות הציורף, וביארו כמשמעו הפשוטה והגסה; ראו צבן, ונפשו, עמ' 165.

43. ראו לעיל הערה 24.

- גורדון, איגרות = איגרות יהודה ליב גארדאָן, בעריכת י"י ווייסבערג, כרך ב, חלק ג, ווארשא תרנ"ה
- הרכבי, מילון = א' הארקאווי, יידיש-ענגליש-העברעאישער ווערטערבוך, ניו יורק תרפ"ה
- ויינרייך, דקדוק יידיש = M. Weinreich, *The History of the Yiddish Language*, vol. 2, New Haven 2008
- וינקלר, לבושי מרדכי = מ"ל ווינקלער, שאלות ותשובות לבושי מרדכי, יורה דעה, טאלטשוא תרע"ב
- טלשיר, שמות חיים = ד' טלשיר, שמות חיים: בעלי-חיים מקומות ואנשים, ירושלים תשע"ב
- מנדלשטאם, מילון = [Л. Мандельштам], *Еврейско-русский словарь*, 1-2, Санкт-Петербург 1859 [פורסם בעילום שם]
- סירקיס, בית חדש החדשות = י' סירקיס, ספר שו"ת בית חדש החדשות, קארעץ (קורץ) תקמ"ה
- סירקיס, בית חדש הישנות = י' סירקיס, שאלות ותשובות בית חדש הישנות, אוסטראה תקצ"ד
- פאיאנס, הערות = א"ל פאיאנס, "הערות", לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 157
- פרישמן, מליץ = ד' פרישמן, "מליץ אחד מני אלף", האסיף לתקופת השנה ב (תרמ"ו), עמ' 466-495
- פרץ, כתבים = י"ל פרץ, כתבים נבחרים, א, ורשה 1922
- צבן, ונפשו = י' צבן, "ונפשו מאכל תאוה": מזון ומיניות בספרות ההשכלה, תל אביב תשע"ד
- קאהן, בינת יששכר = י"ב קאהן, שאלות ותשובות וחדושי סוגיות בינת יששכר, ברוקלין תשמ"א
- קארה, טחורים = י' קארה, "טחורים = עכברים", לשוננו לז (תשל"ג), עמ' 222
- קטן, אוצר = מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, חלק שני, ירושלים תשס"ו
- קלוגר, טוב טעם ודעת = ש' קלוגר, טוב טעם ודעת על הלכות טרפות, מהדורא תניינא, ז'יטומיר תרל"א
- קלזנר, היסטוריה = י' קלזנר, הסטוריה של הספרות העברית החדשה, ו, ירושלים תשי"ט
- רוזנברג, אוצר השמות = א"ח ראזענבערג, אוצר השמות אשר בכתבי הקודש, חלק שמיני, ע-פ, ניו יורק תרפ"ג
- ריישר, שערי ירושלים = מ' ריישר, שערי ירושלים, למברג (לבוב) תרכ"ו
- שטיבר, פונולוגיה = Z. Stieber, *A Historical Phonology of the Polish Language*, Heidelberg 1973
- שטיינברג, משפט האורים = י' שטיינברג, משפט האורים: אוצר המלים למקראי קדש, וילנא תרנ"ז
- שיינהק, תולדות הארץ = י' שיינהק, תולדות הארץ, חלק ראשון, ווארשא תר"א